

YKSILÖLLISTEN TUKITOIMIEN SUUNNITTELU JA TOTEUTUS LUKIOSSA

Minna Saarinen, KT, YTL, EO, yliopistotutkija
Helsingin yliopisto

18.2.2021

OPPIMISEN TUKEA UUDISTUVASSA LUKIOSSA

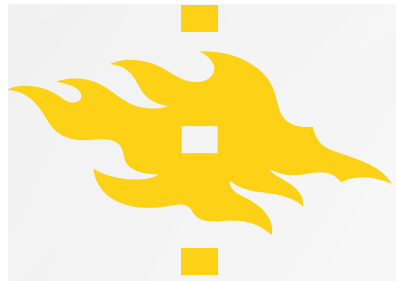
LUKIOLAKI 714/2018; OPETUSHALLITUS, 2019

- Uudessa lukiolaissa opiskelijan oikeus saada erityisopetusta ja muuta oppimisen tukea yksilöllisten tarpeidensa mukaan
- Opiskelua ja hyvinvointia seurataan ja tuetaan lukiokoulutuksen, opiskelijahuoltohenkilöstön sekä huoltajien yhteistyönä
- Erityisopetus tukee aineenopetusta, ja sitä antaa erityisopettaja joko yhteisopettajuutena, ryhmämuotoisena opetuksena tai yksilötukena
 - Esim. opiskelutaitojen opetus
- Oppimisen tuki = yhteisöllisiä ja opiskeluympäristöön liittyviä ratkaisuja sekä opiskelijan yksilöllisiin tarpeisiin vastaamista
 - Esim. eriyttäminen, tukiopetus ja muut pedagogiset ratkaisut
- Ylioppilaskokeissa tarvittavia erityisjärjestelyjä tulee voida kokeilla opintojen aikana
- Monipuolinen arviointi oppimisen tuen tarpeet huomioiden
- Tuen keinoina lisäksi yksilöllinen opinto-ohjaus, ryhmänohjaajan tuki ja opintojen valintamahdollisuuksien hyödyntäminen

KOHTAAMINEN TUEN TARPEEN TUNNISTAMISEN LÄHTÖKOHTANA

- Lukiolaiset kaipaavat lukion aikuisilta enemmän arkisia kohtaamisia, kuulumisten kysymistä ja aitoa kohtaamista – tätä on lukiolaisten mukaan arjessa kuitenkin melko vähän (Saarelainen, 2020)
- Tunne ja kokemus siitä, että tulee kohdatuksi, on korvaamattoman tärkeä
- Näkeminen, huomaaminen ja kohtaaminen ovat edellytyksiä opiskelijan tuen tarpeiden tunnistamiselle ja oikeanlaisen tuen antamiselle
- Katsekontakti, hymy, yksinkertainen kuulumiskysymys opiskelutilanteen aluksi ja myös muualla koulussa
- Etänä tapahtuvassa yhteydenpidossa arkisten kuulumisten kysymisen merkitys on vieläkin keskeisempi
- Huomiota tulisi muistaa antaa myös niille opiskelijoille, jotka tekevät tehtävänsä ongelmitta ajallaan ja jäävät helposti ”taustalle”

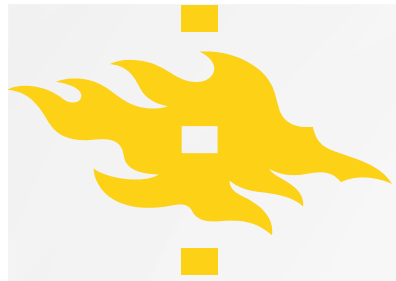
(Opiskeluhooltohenkilöstö) olis vaan opettajien ehkä tukena enemmän siinä, että ois rohkeutta kysyy, opettajilta ja opiskelijoilta, et mitä kuuluu, ja miten sä voit, ja ehkä tarjota sit apuu ja ohjata oikeeseen paikkaan, ku he on kuitenkin siin rajapinnassa. Et on varmaan paljon opiskelijoita, jotka ei, jotka tarvis tukee, mutta ne ei vaan ohjaudu mihinkään, koska ne ei uskalla tai osaa tai kykene ottaa itse yhteyttä H7)

(Taipale 2020, 38)

KOHTAAMINEN TUEN TARPEEN TUNNISTAMISEN LÄHTÖKOHTANA

- Opiskelijat kaipaavat myös parempaa tiedotusta saatavilla olevista tukitoimista ja eri työntekijöiden rooleista (Koponen, 2020)
 - Henkilöstön ja tukimuotojen tutuksi tekeminen opiskelijoille ja huoltajille heti lukion alussa, mutta myös pitkin matkaa
- Huomaamista vahvistavat tukitoimet lukion rakenteissa:
 - Esim. ryhmänohjaajan ja opinto-ohjaajan kesken ryhmän opiskelijoiden tilanteen seuraaminen aina jakson vaihtuessa, kaikkien opiskelijoiden yksilötapaamiset
 - Kyselyn käyttäminen opiskelijoiden tuen tarpeiden kartoittamiseksi kurssin alussa → tarpeen mukaan tukitoimien suunnittelu aineenopettajan ja erityisopettajan yhteistyönä
 - Valinnaiset tukikurssit eri oppiaineissa, hyvinvointi- tai opiskelutaitojen kurssit, organisoidut vapaamuotoiset tilaisuudet kohdata opiskelijoita (esim. kerhot, läksypajat)

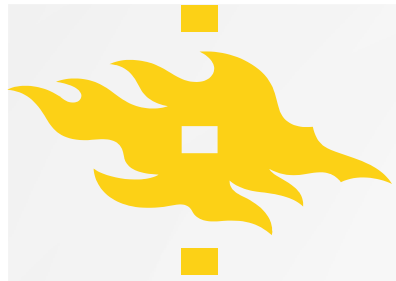
KOHTAAMINEN TUEN TARPEEN TUNNISTAMISEN LÄHTÖKOHTANA

- Tavoitteena on, ettei yksikään opiskelija putoaisi eri ihmisten väliin – tukitoimista täytyy tiedottaa ja opiskelijoita kohdata myös ensimmäisen vuoden jälkeen
- Avun pyytämisen kynnyks on monilla lukiolaisilla korkea: ajatellaan, että lukiossa opiskelijan täytyy jo pärjätä itse
- Millainen ilmapiiri ja kulttuuri teidän lukiossanne on tuen hakemisen suhteen?
- Ovatko opiskeluhuollon henkilöstön tai erityisopettajien työhuoneiden ovet avoimina?
- Tietävätkö opiskelijat, keneltä voi saada apua mihinkin asiaan?

TRAUMAN KOKENEEN OPISKELIJAN TUKEMINEN

- Traumassa voi olla kyse
 - yksittäisestä kokemuksesta, esim. onnettomuudesta, väkivallan kohteeksi joutumisesta, yksittäisestä seksuaalisesta hyväksikäytöstä
 - jatkuvasta traumatisoitumisesta, esim. perheväkivallan keskellä eläminen, jatkuva kiusaaminen, jatkuva seksuaalinen hyväksikäyttö, sota, väkivalta, myös korona-aika
- Lapsuuden aikaiset haitalliset kokemukset (ACE:t, Advence Childhood Experiences) jaetaan karkeasti kolmeen eri luokkaan: **lapseen kohdistuva väkivalta** (fyysinen, psyykinen, seksuaalinen), **laiminlyönti** (fyysinen, psyykinen) sekä **perheen monimuotoiset ongelmat** (esim. vanhempien ero, väkivalta, päihteiden käyttö, vankeustuomiot, mielenterveysongelmat)
- Traumatisoitumiseen liittyy rajojen rikkomista, omien toimintamahdollisuuksien ja itsesäätelykyvyn menettämistä

TRAUMAN KOKENEEN OPIKELIJAN TUKEMINEN

- Väestötasolla 2/3:sta on ainakin yksi ACE-kokemus lapsuuden aikana, 1/8:lla neljä tai enemmän
- ACE-kokemukset ja kehitykselliset traumat näkyvät aikuisiässä haitallisena suhtautumisena itseen ja muihin ihmisiin
- Turvaton olo ja toksinen stressi jättävät jäljen ihmisen autonomiseen hermostoon ja tuovat mukanaan ympäristön tarkkailun ja taipumuksen tulkita neutraalikin tilanne uhkaavaksi
- Ali- ja ylivireys sekä itsesäätelyn ja elämänhallinnan haasteet heijastuvat kaikkeen olemiseen ja kanssakäymiseen
- Nuorilla aikuisilla on havaittu yhteys ACE-kokemusten ja mielenterveyden välillä, ja kokemukset aiheuttivat nuorilla rauhattomuutta ja merkityksettömyyttä, päätöksenteon ongelmia sekä ulkopuolisuuden kokemuksia
- ACE-nuorilla oli muita nuoria korkeampi riski väkivaltatilanteisiin joutumiselle, itsetuhoisuudelle ja itsemurhalle

TRAUMAN KOKENEEN OPIKELIJAN TUKEMINEN

- Koulussa nuorten kanssa työskennellessä on tärkeä ymmärtää varhaisten kokemusten vaikutusta – sen tiedostaminen, että nykyhetken haasteet kumpuavat menneisyydestä, lisää ymmärrystä omaa toimintaa kohtaan
- Näkökulman vaihtaminen ”mikä minussa on vikana?”-ajattelusta ”mitä sinulle on tapahtunut?”-ajatteluun on avainasemassa
- Puheeksiotto voi olla aluksi vaikeaa, koska se koetaan tunkeilevaksi tai ei haluta loukata uudelleen traumatisoitunutta henkilöä – kuitenkin neuvolapilotissa koettiin, että asioiden esille tuominen on tärkeää, ja suhde työntekijään helpottui kokemuksen jakamisen myötä
- ACE-tietoisuus on tärkeää häpeän hälventämiseksi
- Trauman kokeneen opiskelijan kohdalla on huomioitava, että hänellä ei ole käytössään täysi oppimisen kapasiteetti, vaan mieli voi olla todella kuormittunut

Nuorilla traumatisoituminen voi näkyä:

- Univaikeuksina
- Painajaisunina
- Keskittymisvaikeuksina
- Oppimisvaikeuksina ja muistihäiriöinä
- Alakuloisuutena ja masentuneisuutena
- Ongelmina kaverisuhteissa
- Puheessa
- Pessimistisenä ja kielteisenä suhtautumisena tulevaisuuteen
- Takaumina (flashback)
- Traumasta muistuttavien tilanteiden välttelemisenä

TRAUMAN KOKENEEN OPISKELIJAN TUKEMINEN

- Opiskeluarjessa tulisi pyrkiä tasapainoon vaatimustason sopeuttamisen ja tuttujen rutiinien ylläpitämisen välillä
- Itsetunnon myönteisen kehityksen tukeminen ja rutiineista poikkeavien tapahtumien ennakointi on tärkeää
- Kehossa tuntuvaa jännitystä voi helpottaa esimerkiksi hengitysharjoituksilla ja mielen ahdistusta mindfulness-harjoitteilla (esim. kuvitteellisen turvapaikan ajatteleminen)
- Paniikki- tai ahdistuskohtausta voi helpottaa ohjaamalla nuori rauhalliseen huoneeseen tai keskittämään huomionsa jonkin esineen hypistelyyn tai vaikkapa hengityksen tai jalkojen alla olevan lattian tunnisteluun
- Häpeän ja syyllisyyden tunteista keskusteleminen ja niiden sanoittaminen normalisoi niitä

Katsottavaksi AVI:n videot nuorten traumakokemuksista

Lapsi ja trauma. Miten tukea lasta ja nuorta

<https://www.youtube.com/watch?v=COytoaSjVvY>

Kirjallisuutta ja harjoituksia

Harris, Nadine Burke 2019. Turvattomasta lapsuudesta tasapainoiseen aikuisuuteen

OMAN ELÄMÄN OHJAUS OSANA HYVINVOINTIA

SAARELAINEN, 2020

Elämänhallinta:

- Oman elämän ohjaus
- Elämäntavat ja terveys

Koulun olosuhteet:

- Opinnot
- Mahdollisuus itsensä toteuttamiseen
- Fyysiset olosuhteet

Sosiaaliset suhteet:

- Oma tukiverkosto
- Lukion yleinen ilmapiiri

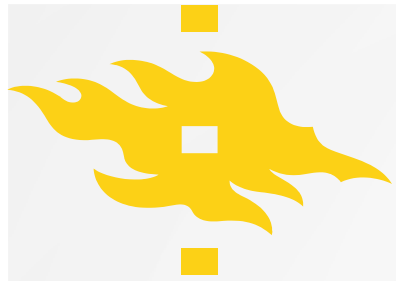
- Oman elämän ohjaus
 - Aikatauluttaminen ja suunnittelu
 - Opintojen ja muun elämän yhteen sovittaminen
 - Työskentelytavat
 - Asennoituminen ja motivaatio

OMAN ELÄMÄN OHJAUS OSANA HYVINVOINTIA

SAARELAINEN, 2020

- Lukiolaiset kokivat aikatauluttamisen, suunnittelun ja priorisoinnin tärkeinä opinnoissa jaksamisen kannalta
- Opiskelijat kokivat itsellään olevan paljon mahdollisuuksia vaikuttaa oman elämänsä ohjaukseen, mutta siihen kaivattiin myös tukea lukiolta erityisesti opintojen alussa
- Opintojen nopea etenemistahti ja vauhdista putoamisen riski vaikuttivat selkeästi opiskelijoiden hyvinvointiin
- Oppimisen tuen toivottiin keskittyvän olennaisiin, kirjoitettaviin oppiaineisiin
- Oman jaksamisen arviointi ja itsetuntemus sekä itselle tehokkaiden työskentelytapojen löytäminen nähtiin tärkeinä
- Uudessa lukiolaissa jokaisen opiskelijan henkilökohtainen opintosuunnitelma

TOIMINNANOHJAUKSEN TAITOJEN TUKEMINEN

- Toiminnanohjaustaidot tarkoittavat niitä psyykkisiä prosesseja, joiden avulla kykenemme toimimaan tavoitteellisesti ja tilanteen vaatimalla tavalla
 - Kyvyt suunnitella, ohjata, arvioida ja tarvittaessa muuttaa omaa toimintaa
 - Keskeisiä taitoja niin opiskelutehtävissä kuin laajemminkin arjen hallinnassa
- Lukio-opinnoissa itseohjautuvuuden vaatimus kasvaa ja opintojen suunnittelusta täytyy ottaa vastuuta itse
- Etäopinnoissa toiminnanohjauksen haasteet korostuvat monilla opiskelijoilla, kun itsenäinen työskentely lisääntyy ja rutiinit sekä yhteiset aikataulut vähenevät
- Toiminnanohjausta säätelevät aivojen järjestelmät sijaitsevat mm. etuotsalohkossa ja kehittyvät ihmisellä kaikkein viimeisimpänä, jopa 25-vuotiaaksi saakka
 - Taitoja voidaan kehittää niin lapsilla, nuorilla kuin aikuisillakin!

TOIMINNAHOJJAUKSEN TAITOJEN TUKEMINEN

- Toiminnanohjauksen tukemisessa keskeistä on luoda selkeitä rakenteita tilanteisiin, esim. seuraavilla tavoilla:
 - Pilko tehtävä tai arjen toiminto riittävän pieniin osiin – vaihda tai muuta toimintaa hieman 10–15 minuutin välein
 - Kiinnitä huomiota keskeisten käsitteiden selittämiseen ja riittävään toistoon – varmista, että opiskelija ymmärtää ne
 - Käy kurssin/oppitunnin aluksi läpi opetuksen rakenne, aikataulu ja tehtävät, mahdollisesti keskeiset käsitteet, ja kerratkaa ne tarvittaessa myöhemmin
- Luo rutiineja ja selkeitä sääntöjä
- Jaa tietoa opiskelijalle hyödyllisistä käytännöistä muiden häntä opettavien kanssa
- Tee myös fyysisestä ympäristöstä mahdollisimman strukturoitu – yksi tehtävä kerrallaan näkyvissä
- Hyödynnä havainnollistavia materiaaleja ja välineitä
- Anna opiskelijalle aikaa valmistautua siirtymiin, kerro ajoissa

OMAN TOIMINNAN OHJAUKSEN HARJOITTELEMINEN

Opiskelijan kanssa voidaan harjoitella oman toiminnan ohjausta ja jäsentelyä yksittäisen tehtävän tasolla:

Ensin opettaja suorittaa vaikkapa matematiikan tehtävän ja samalla selostaa omaa suoritustaan vaihe vaiheelta.

Sitten opiskelija tekee saman tehtävän itse opettajan selostaessa.

Seuraavalla kerralla opiskelija itse selostaa ääneen oman toimintansa.

Viimeisellä kierroksella opiskelija selostaa tehtävän itselleen vain mielessään.

OMAN TOIMINNAN OHJAUS: TEHTÄVÄESIMERKKI

Aluksi tarkastellaan tehtävänantoa:

- 1. Mikä on tehtävä?**
- 2. Mitä tehtävässä kysytään?**

Ennen tehtävän aloitusta suunnitellaan toiminta:

- 3. Mitkä vaiheet tehtävään sisältyvät eli miten tehtävä tehdään?**
- 4. Kuinka kauan tehtävään käytetään aikaa?**
- 5. Mitä tarvikkeita tehtävän tekemiseen tarvitaan?**
- 6. Keneltä voi pyytää tai mistä etsiä apua?**

Tehtävän tekemisen jälkeen arvioidaan suoritusta:

- 7. Toimiko opiskelija kuten suunnitteli?**
- 8. Miten tehtävän tekeminen onnistui?**
- 9. Mikä tehtävässä onnistui hyvin?**
- 10. Mitä olisi voinut tehdä toisin?**
- 11. Mitä tehdään seuraavaksi?**

TOIMINNANOHJAUKSEN TAITOJEN TUKEMINEN

Yhdessä työskentelyn jälkeen opiskelija voi siirtyä harjoittelemaan tehtävän tekemistä itsenäisesti. Hän voi myös tehdä itselleen tarkistuslistan muistuttamaan tärkeimmistä vaiheista:

1. Mikä tehtävä on?

2. Miten tehtävä tehdään?

3. Tee tehtävä!

4. Teitkö tehtävän kuten suunnittelit?

5. Minkä lopputuloksen sait? Voiko se olla oikein?

6. Miten päädyit lopputulokseen?

Samankaltaisen muistilapun voi opiskelijan kanssa tehdä esimerkiksi asiasta, joka toistuvasti unohtuu tehdä tai asiasta, jota ei pitäisi tehdä, kuten puhelimen selailu kesken tehtävän tekemisen.

TOIMINNANOHJAUKSEN TAITOJEN TUKEMINEN

- Ajankäytön suunnittelua voidaan harjoitella yhdessä rakentamalla viikon opiskelusuunnitelma kalenteriin tehtävä ja oppiaine kerrallaan, käyttämällä esimerkiksi eri värejä niiden erotteluun
- Aikataulun rakentamisesta yhdessä voi tehdä myös toistuvan rutiinin vaikkapa jakson alussa pidettävään ryhmänohjaustuokioon
- Kuinka paljon aikaa kuluu tehtävän tekemiseen?
 - Aluksi aikaa kannattaa varata mieluummin löyhästi kuin suunnitella aikataulu liian optimistiseksi
- Kalenteriin on hyvä merkitä myös tauot ja vapaa-ajan mukava tekeminen!
- Mikäli ajankäytössä on haasteita, työskentelyn voi aloittaa pitämällä yhden päivän ajan kirjaa päivän kulusta ja eri toimiin kuluneesta ajasta
 - Mahdollisten yllättävien aikasyöppöjen löytäminen

OPETUKSEN ERIYTTÄMISEN NÄKÖKULMIA

- Pohdi ensin: millainen tarve/tarpeita on eriyttämisen taustalla?
 - Tarvitaanko parempaa työrauhaa? Jääkö opiskelija jälkeen vai jääkö jollakulla ylimääräistä aikaa tehtävien välissä?
- Sisältöjen eriyttäminen:
 - Mikä on olennaisinta ydinasiaa?
 - Laatu, ei määrä
 - Opetus opetussuunnitelman pohjalta – jokainen yksityiskohta oppikirjasta ei ole olennainen
 - Nopeammin eteneville syventävämpiä sisältöjä
- Tehtävien eriyttäminen eri tasoille:
 1. Tiedon etsiminen (toista sellaisenaan)
 2. Tiedon syventäminen (kerro omin sanoin)
 3. Tiedon analyysi (vertaa tietoa ajankohtaiseen asiaan tai konkretiaan)
 4. Tiedon synteesi (sovella tietoa käytäntöön)

OPETUKSEN ERIYTTÄMISEN NÄKÖKULMIA

- Oppimateriaalin eriyttäminen:
 - Selkokieliiset materiaalit, äänikirjat, eriyttävät materiaalit
 - Hyödynnä eri toteutusmuotoja sekä oppimateriaaleissa että opiskelijan tuotoksissa
 - Samastakin tehtävästä voi ohjeistaa eri opiskelijat tekemään eri laajuiset tuotokset
 - Apuvälineiden käyttö (laskin, sanakirja, muistiinpanot)
 - Kiinnitä huomiota kirjallisiin ohjeisiin ja tehtävänantoihin: tiivis, selkeä, yksiselitteinen kieli
- Opetusryhmien eriyttäminen:
 - Taitotason / etenemistahdin mukaan
 - Kiinnostuksenkohteiden mukaan
 - Oman tavoitetason mukaan (mitä arvosanaa tavoittelee?)

OPETUKSEN ERIYTTÄMISEN NÄKÖKULMIA

- Arvioinnin eriyttäminen, monipuolinen arviointi: esim.
 - Suulliset kokeet
 - Portfoliot
 - Ryhmä- tai parikokeet
 - Kokeen täydentäminen kirjan kanssa erivärisellä kynällä
 - Soveltava koe kirjan kanssa
- Ohjaa opiskelijoita tehtävänannoilla kokeilemaan erilaisia muistiinpanotekniikoita, esim. mielle- tai käsitekarttoja, piirroksia
- Varaa oppitunnin loppuun hetki lyhyelle kertaukselle
 - Esim. avainsanat näkyville: miten opiskelija kertoisi niiden avulla, mistä tänään puhuttiin?

MUISTA PALAUTE!

- Kehitykselliset erityisvaikeudet, kuten tarkkaavaisuushäiriöt, voivat lisätä riskiä negatiivisen minäkäsityksen muodostumiseen
 - Opiskelijaa tulee tukea realistisen minäkuvan rakentamisessa sekä omien vahvuuksien löytämisessä
- Kaikki opiskelijat, mutta erityisesti he, joilla on toiminnanohjauksen pulmia, hyötyvät välittömästä ja johdonmukaisesta palautteesta
- Pienistäkin onnistumisista ja yrittämisestäkin kannattaa aina antaa suoraa myönteistä palautetta
- Esim. tarkkaavaisuuden herpaantuessa tulisi ohjata takaisin tehtävän pariin vaikkapa kysymällä, mitä opiskelijan tulikaan tehdä sen sijaan, että kieltää ei-toivotun toiminnan
- Myös korjaava palaute on tärkeää antaa selkeästi yhteen asiaan keskittyen, jotta opiskelijan on helppo ymmärtää, mihin palaute kohdistuu ja mitä tulisi tehdä toisin

LÄHTEET 1/2

Banich, M. T. (2009). Executive function: The Search for an Integrated Account. *Current Directions in Psychological Science*, 18(2), 89–94.

Brunzell, T., Waters, L. & Stokes, H. (2015). Teaching with strengths in trauma-affected students: a new approach to healing and growth in the classrooms. *American Journal of Orthopsychiatry*, 85(1), 3–9.

Duodecim (2019). Toiminnanohjauksen ongelmat ja ADHD. Käypä hoito. Duodecimin verkkosivut. <https://www.kaypahoito.fi/nix00963>.

Felitti, V. J., Anda, R. F., Nordenberg D., Williamson, D. F., Spitz, A. M., Edwards, V., Koss, M. P. & Marks, J. S. (1998). Relationship of childhood abuse and house dysfunction to many of the leading causes of death in adults. The Adverse Childhood Experiences (ACE) Study. *American Journal of Preventive Medicine*, 14 (4), 245–258.

Goldstein, N. (2013). Introduction: A History of Executive Functioning as a Theoretical and Clinical Construct. Teoksessa S. Goldstein & J. A. Naglieri (toim.) *Handbook of Executive Functioning* (s. 3–12). Springer New York.

Helsingin ja Uudenmaan sairaanhoitopiiri (2020). Toiminnanohjaus. Helsingin ja Uudenmaan sairaanhoitopiirin verkkosivut. https://www.hus.fi/sairaanhoito/sairaanhoitopalvelut/foniatria/lapsen_neuropsykologinen_arvio/toiminnanohjaus/Sivut/default.aspx.

Hughes, K., Lowey H., Quigg Z & Bellis M. (2016). Relationships between adverse childhood experiences and adult mental well-being: Results from an English national household survey. *BMC Public Health*, 16(1), 222.

Kalliomaan koulu (2020). Toiminnanohjauksen vaikeudet. Haastava nuori ja koulunkäynti – opas opettajalle. Kalliomaan koulun verkkosivut. <http://kalliomaa.net/opas/toiminnanohjauksen-vaikeudet.html>.

Koponen, M. (2020). Tuen tarpeet ja tuen tarjonta lukiokoulutuksessa – lukiolaisten näkemyksiä ja kokemuksia. Erityispedagogiikan pro gradu –tutkielma, Helsingin yliopisto. https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/315129/Koponen_Mari_Pro_gradu_2020.pdf?sequence=3&isAllowed=y

LÄHTEET 2/2

Lukiolaki 714/2018 (10.8.2018). <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2018/20180714>

Opetushallitus (2019). Lukion opetussuunnitelman perusteet 2019. Määräykset ja ohjeet 2019:2a. https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/lukion_opetussuunnitelman_perusteet_2019.pdf

Opetushallitus (2020). Toiminnanohjauksen haasteet. Lukio-opiskelijoiden oppimisen haasteita. Opetushallituksen verkkosivut. <https://www.oph.fi/fi/koulutus-ja-tutkinnot/lukio-opiskelijoiden-oppimisen-haasteita#anchor-toiminnanohjauksen-haasteet>.

Pogostan koulu (N.D.). Toiminnanohjauksen tukeminen. Pogostan koulun verkkosivut. <https://peda.net/ilomantsi/pogostan-koulu/alakoulu/kasvatusohjaaja/tl/ttl>.

Saarelainen, N. (2020). ”Painolasti omilla harteilla”. Lukiolaisten hyvinvoinnin ulottuvuudet ja tuen tarve opiskelijoiden näkökulmasta. Erityispedagogiikan pro gradu –tutkielma, Helsingin yliopisto.

Sosiaali- ja terveysministeriö (2019). Väkivallaton lapsuus – lapsiin kohdistuvan väkivallan ehkäisyn toimenpidesuunnitelma 2020-2025. https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/161899/STM_2019_27_J.pdf

Taipale, N. (2020). Oppimisen ja hyvinvoinnin tuki lukiossa. Tapaustutkimus lukion tukijärjestelmän rakentumisesta. Erityispedagogiikan pro gradu –tutkielma, Helsingin yliopisto. Saatavilla sähköisesti

Talala, M. (2020). Lapsi ja trauma 5: Miten tukea lasta ja nuorta. Videosarja Aluehallintoviraston Youtube-kanavalla. <https://www.youtube.com/watch?v=COytoaSjVvY>

ThinkMath (N.D.). Toiminnanohjaus. ThinkMath-verkkopalvelun verkkosivut. <https://blogs.helsinki.fi/thinkmath/tietopalvelu/toiminnanohjaus/>.

Villa, T. (toim.), Vuorio, N. & Boltar, L. (2018). Opas sujuvampaan opiskeluun. Vaikuttavaa tukea nuorten elämänpoluilla –hanke. Helsinki: Kuntoutussäätiö. <https://oppimisvaikeus.fi/assets/files/2018/10/Opas-sujuvampaan-opiskeluun.pdf>